

ט"ו באב - יום של תקווה

הרב איתן אנסבכר

א. התקווה בעקבות חורבן בית שני וכשלון מרד בר כוכבא

ט"ו באב כיום טוב

מסכת תענית מסתיימת בדברי רבן שמעון בן גמליאל על שני ימים טובים מיוחדים שהיו לישראל ותיאורם:

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו. כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים, ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך. אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה. 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל' ואומר 'תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה' וכן הוא אומר 'צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו' - ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו. (תלמוד בבלי תענית, כו ב)

בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי פותחת הסוגיה העוסקת בימים אלה בבירור הסיבה ליום טוב בט"ו באב. הסיבה להיות יום הכפורים יום טוב מובנת, שכן זהו יום סליחה ומחילה לישראל, ובבבלי מוזכר שביום זה ניתנו לוחות שניים. אולם במה נתייחד ט"ו באב שזכה להיות יום טוב?

הסוגיה בירושלמי מונה חמש סיבות לקביעת ט"ו באב כיום טוב. חמש סיבות אלה מצויינות גם בבבלי, אלא שנוספה בו סיבה אחת בשם רב מתנה, והיא מופיעה כחמישית מבין הסיבות:

רב מתנה אמר: יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. ואמר רב מתנה: אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב; הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה.

הסיבה שנוספה לאחר החורבן

ר' זאב וולף רבינוביץ מבריסק¹ עמד על הבדל בין סיבה זו לשאר הסיבות שהוזכרו. בעוד שחמש הסיבות מתקפות את ט"ו באב כיום טוב כבר בזמן בית המקדש, הסיבה של רב מתנה עוסקת בתקופה אחרת. קבורת הרוגי ביתר היתה לאחר כישלון מרד בר כוכבא, כשישים וחמש שנים לאחר חורבן המקדש. לפיכך, רק לאחר החורבן ט"ו באב נקבע כיום טוב, והרי מהמשנה משמע שכבר בזמן הבית הוא היה יום טוב! כך נראה מדברי רבן שמעון בן גמליאל ששימש בנשיאות בתקופה שלאחר מרד בר כוכבא, ומשמע שהוא מדבר על ט"ו באב כיום טוב שהיה בדורות הקודמים ובימיו הוא בטל. גם בהמשך הסוגיה בגמרא נאמר:

תנו רבנן: בת מלך שואלת מבת כהן גדול, בת כהן גדול מבת סגן, ובת סגן מבת משוח מלחמה, ובת משוח מלחמה מבת כהן הדיוט...
(שם לא, א)

מלך וכהן גדול שמשו רק בזמן שבית המקדש היה קיים. כיצד, אם כן, מציע רב מתנה הסבר לט"ו באב שרלוונטי רק לאחר החורבן?
ראוי להזכיר שבעקבות מרד בר כוכבא נאסרה הישיבה ביהודה, ומרכז הישוב היהודי עבר לגליל (שם שימש רשב"ג כנשיא). ממילא, תיאור המחולות של בנות ירושלים בט"ו באב בכרמים קדום למרד ולא יתכן שהוא נקבע רק אחריו.
ר' זאב וולף הציע גם תשובה לשאלה זו:

ולכן נראה שאין חולק שיו"ט של ט"ו באב כבר היה בזמן הבית, ומשום שאר הטעמים שנאמרו כאן. אלא שרב מתנה בא והודיע שמגלגלין זכות ליום זכאי, וקרה הדבר שהרוגי ביתר ניתנו לקבורה באותו יום, שהיה יו"ט גדול בזמן הבית. ויש סמך לפירוש זה, שבירושלמי כאן הביאו ג"כ כל הטעמים ליו"ט של ט"ו באב המבוארים בבבלי כאן, ורק טעמו של רב מתנה השמיטו. ולפי דברינו מובן טעם השמטה זו. והנה בסוף פתיחתא דאיכה רבתי שהוא מדרש ארץ ישראל, איתא לפנינו גם טעמו של רב מתנה, אבל אין זה מגוף המדרש, אלא נוסף בידי סופר אחד על פי הבבלי, כמו שהעיר במתנות כהונה שם, וכבר העיד הרב הגדול ר"ש

1 בספר: שערי תורת בבל.

2 שערי תורת בבל, עמ' 81.

באבער ז"ל בהערה למדרש איכה רבתי שהו"ל, שבמדרש אחד כתב יד
באמת נשמט טעמו של רב מתנה.

לפי דברים אלה, ט"ו באב הוכתר כיום טוב כבר קודם מסיבות אחרות. רב מתנה
רק הוסיף סיבה לשמחה בעקבות אירוע נוסף שקרה בט"ו באב לאחר החורבן. עם
זאת, ראוי לבחון מהי משמעותה המיוחדת של קבורת הרוגי ביתר? מדוע חוזה
רב מתנה באירוע זה סיבה לקביעת ט"ו באב כיום טוב גם לאחר חורבן הבית,
ובשעה שהמחולות בכרמים לא מתקיימים? בנוסף, האם יש קשר בין המחולות
שהיו בכרמים לבין הסיבה ה'חדשה' יותר?

קבורת הרוגי ביתר ותיקון ברכת הטוב והמיטיב

בכדי לענות על שאלות אלה נזכיר תקנה נוספת שנתקנה בעקבות קבורת הרוגי
ביתר והוזכרה בדברי רב מתנה: להוסיף את ברכת 'הטוב והמיטיב' כברכה רביעית
בברכת המזון. ייתכן שהבנת הסיבה לקביעת ברכה זו בעקבות קבורת ההרוגים,
תשפוך אור על הסיבה הנוספת להיות ט"ו באב - יום הקבורה, יום טוב.

לאחר חורבן בית המקדש השני, והמכה הקשה מנשוא שנחתה על העם היהודי עם
כישלון המרד הגדול ברומאים ועם חורבן המקדש וירושלים, קם המרכז ביבנה, וגברו
הדעות שיש לקבל את מרות הרומאים ולא למרוד עוד. אולם, לאחר כשישים שנה,
בימי אדריאנוס, בין השנים 132-135 לספירה, פרץ מרד נוסף. המרד פרץ בעקבות
תקוות מחודשות לבניין המקדש ולגאולה מחד, וגזירות חמורות של אדריאנוס
מאידך. שמעון בר כוכבא הנהיג את המרד, ותמך בו רבי עקיבא. בירת המרד
היתה העיר ביתר הסמוכה לירושלים. המרד אמנם הצליח בתחילתו, אך דוכא ביד
ברזל על ידי הרומאים. מאות אלפי יהודים נרצחו באכזריות, רבים נוספים מתושבי
הארץ מתו ממגפות, ומאות כפרים חרבו. הרומאים גזרו גזירות חמורות שנקראו
גזרות השמד, ושינו את שמה של ארץ ישראל לסוריה פלשתינה. יש מהחוקרים
שמעריכים שכוונת הרומאים בגזירותיהם ומעשייהם היתה למחוק את עם ישראל
ואת היהדות מהעולם. סיום המרד היה כשנלכדה ביתר לאחר מצור, והנתרים
נמלטו עם בני משפחותיהם למערות ומחילות. כאמור, ההרוגים הרבים לא ניתנו
להיקבר, ורק לאחר שהתחלף הקיסר ניתן היה לקברם.

לפי דברי רב מתנה, תיקנו את ברכת הטוב והמיטיב על שהמתים לא הסריחו בעת
שלא היו קבורים, ועל שבסופו של דבר ניתן היה לקברם. תקנה זו נזכרת במספר
מקורות נוספים. במסכת ברכות מובאת ברייתא הלומדת את כל אחת מהברכות

שבברכת המזון מלשון הפסוק בספר דברים. לעומתה, רב נחמן אומר שארבע הברכות שבברכת המזון נתקנו בארבעה שלבים בתולדות עם ישראל. בכל פרק בהיסטוריה היהודית נתקנה ברכה אחת על אירוע שהתרחש בזמן זה:

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן. יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים; דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש. הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה, כנגד הרוגי ביתר, דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב: הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה.

(תלמוד בבלי ברכות, מח ב)

המדרש באיכה רבה מתאר את השלבים השונים במרד בר כוכבא, ובסופו את החורבן הקשה ומספר ההרוגים הרב שלא ניתן היה לקברם. בסופו, מזכיר רב הונא את התקנה:

...היו הורגים בהם עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו, והיה הדם מגלגל אבנים של ארבעים סאה והולך בים ארבעה מילין. ואם תאמר שקרובה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעה מילין! וכרם גדול היה לו לאדריאנוס שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמן טבריא לציפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר ולא גזר עליהם שיקברו, עד שעמד מלך אחד וגזר עליהם וקברום. ר' הונא אמר יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה הטוב והמטיב: הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה...

(איכה רבה ב, ד)

רב מתנה, רב הונא ורב נחמן פעלו בדור השני לאמוראים, היו מאמוראי בבל, וכולם תלמידי שמואל. מדברי הגמרא בברכות משתמע שרב נחמן הסתמך על דברי רב מתנה בעניין תקנת הברכה. ידועים מספר דברים שרב הונא אמר משמו של רב מתנה, וייתכן ששמע ממנו גם את האמרה הזו. לפיכך, מסתבר שרב מתנה הוא שאמר שהסיבה לקביעת ט"ו באב כיום טוב היא קבורת הרוגי ביתר, הוא גם בעל הדעה שזו הסיבה לקביעת ברכת הטוב והמטיב, ושני הדברים נקבעו בגלל חשיבות הקבורה. הצעה זו מחזקת את הקשר בין הקביעות. לפיכך, יש לשאול: ארבע ברכות נתקנו במהלך הדורות בברכת המזון. שלוש

הראשונות נתקנו בתקופה של בניה וצמיחה, בעת התקדמות לקראת היעד אליו מוביל הקב"ה את עם ישראל, בדרך בה ניכרה השגחת הקב"ה על עם ישראל. לעומת זאת הברכה הרביעית נתקנה לאחר חורבן גדול וקשה. אמנם ההרוגים נקברו, אך לכאורה אין זה מאורע די משמעותי שבגללו ראוי להוסיף ברכה בברכת המזון, וודאי שאין זה שלב משמעותי בתהליך ההתקדמות בתולדות עם ישראל. מדוע, אם כן, דווקא בעקבותיו נקבעה הברכה הרביעית בברכת המזון? בשאלה זו דנו שניים מגדולי ישראל שחיו באותה תקופה: הראי"ה קוק, ור' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, ובדברי שניהם ניתן למצוא תשובה לשאלה.

הסבר ה'משך חכמה'

ה'משך חכמה' בפרשת עקב הוסיף שאלה לזו שהזכרנו לעיל, וכך הוא כותב:

ויש להבין מה שאמרו הטוב ומטיב ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר וכו',
דצריך הסבר, דעל ענין פרטי יתקנו חכמים ברכה קבועה, ועוד דעל שנוי
יין צריך לברך הטוב והמטיב, וזה פלא מדוע רק על יין. ועיין תוספות
פסחים (קא ד"ה שנוי) ורא"ש ברכות (פ"ט סימן טו) בזה.

בתשובתו הוא מסביר מדוע שלב זה כה משמעותי, וכיצד הוא מצטרף לשלושת השלבים הקודמים עליהם תקנו משה, יהושע, דוד ושלמה את הברכות הראשונות של ברכת המזון:

והבאור, דכל ברכת המזון נתקנה על בנין האומה אשר נבנית ציבחר
ציבחר באצבע ההשגחה, וזה בהשגחה פרטית במן במדבר ונזדככו
נפשותם כל מ' שנה ולמדו מושכלות אלוקים, וכמאמרם (מכילתא
בשלח יז) לא נתנה תורה אלא לאוכלי מן כו', והיה להם ארץ וירושלים
מרכז הארץ ובית המקדש ששכן שמו עליו והתנהג בנסים רצופים תמיד,
אמנם הטוב והמטיב תקנו על קיום האומה הבודדת במועדיה להיות
הולכת בגולה זה אלפים שנה והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה וכל
כלי יוצר עליה לא יצלח (עיין ישעיה סוף פרק נ"ד). והנה אחר החורבן
חשבו כי קיומה בלתי אפשר ועתידה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא
תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו על ידי מלכות בן כוכבא
שגדולי עולם היו מוטעים בו (איכה רבה ב-ה), אמנם כאשר ראו כי עמד
מלך חסד אחר וגזר עליהן קבורה כדאמרו ירושלמי תענית (ד-ה), הבינו

כי ישראל שה אחת בין ע' זאבים (אסתר רבה י-יא), ובחסד ד' על ידי מלכי חסד יחליף כח ויוסיף דעת, וכאשר יהמיון גלי הים לשוטפם יבוא הרוח וישקיטם על ידי מושלי ויועצי ארץ אשר לבבם ביד ד' (עין משלי כא, א) המלאה חסד, לכן תקנו הטוב והמטיב על קיום האומה, ומקיום האומה הפלאי למדנו כי נאמנו דברי נביאנו ודברי אבותינו אשר הנחילו לנו מורשה באמונת אומן כל ההנהגה האלקית בבנין ירושלים וארץ, לכן המלכיות של הני ברכות תקנו להזכיר בהטוב והמטיב, ולכן על יין תקנו הטוב והמטיב, כי זה מפלאות תמים דעים אשר אומה כזו בנימוסים כאלה אשר אסר להם החיתון, וכמו שאמרו (איכה רבה א-כט) על קרא גלתה יהודה כו' מתוך שאוכלין ושותין כו' אין גלותן גלות כו', וישראל שאם נגע עובדי גלולים ביינו אסור לו לשנות ומדיח כוסו ג' פעמים כמו שאמר המן (מגילה, יג ב), ובכל זאת הן מתקיימין בגולה, אין זה רק צדקת פזרונו בישראל (שופטים ה, יא וע' פסחים פז), ובעל הבית יודע להפקיד כליו (תנא דבי אליהו פרק י מעשה), ושכינה גלתה עמהם (מגילה כט) לסוכך עליהן בגדפין דילה הוא כבוד השם יתברך ויתעלה ודו"ק.

ר' מאיר שמחה מדגיש בדבריו לא רק את התהליך של בנין האומה ההולך ומתפתח בשלבים, אלא בעיקר את השגחת ה' הניכרת בכל אחד מהשלבים בתהליך. בנקודה זו טמונה הסיבה לתקנת הברכה הרביעית לדעתו. חורבן הבית השני היה מכה קשה ביותר לעם ישראל. המכה התעצמה בעקבות כישלון מרד בר כוכבא ובעקבות הציפייה לגאולה והציפייה לבנין המקדש. תוצאות המרד והחורבן הקשה המתוארות בחז"ל, גזרות השמד הקשות ורצון הרומאים למחוק את עם ישראל, עלולות היו להוביל (ואולי אף הובילו) רבים לייאוש ולחיסול הסיכוי והתקווה, כדברי ה'משך חכמה': "והנה אחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשר ועתידה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בבית לא נושעו ע"י מלכות בן כוכבא שגדולי עולם היו מוטעים בו".

חידוש התקווה היה בעת מות אדריאנוס. כאשר מחליפו איפשר לקבור את ההרוגים, משמעות הדבר, לפי ה'משך חכמה', אינה מסתכמת באירוע כשלעצמו, אלא במה שהוא מסמל לעם ביחס להשגחה האלוקית ולהמשך קיום האומה. הקבורה מלמדת על המשך ההשגחה האלוקית על העם ועל הדרך בו יוכל העם להמשיך להתקיים בתקופת הגלות. עליית הקיסר הבא אחרי אדריאנוס שהיה קיסר נח יותר, והרשות שנתן לקבור את ההרוגים מלמדות על מה שעתיד להיות

בתקופת הגלות הארוכה, וזה עודד את העם. העם הבין מחילוף השליט שבתקופת הגלות תמיד יקום מלך שהקב"ה ייתן בלבו חסד וכך יוכל העם להמשיך להתקיים ולשרוד את תקופת הגלות. כמובן גם בתקופה זו יד ה' מעורבת, הקב"ה הוא שיקים תמיד את המלך שיעשה חסד ובכך תבוא לידי ביטוי השגחתו. על הנהגת ה' בגלות והשגחתו על עמו גם בתקופה זו תקנו את ברכת הטוב והמיטיב.

אם שלושת השלבים הראשונים עליהם נתקנו שלוש הברכות הראשונות של ברכת המזון מלמדים על השגחה ניסית, בשלב הרביעי נראה שמדובר על הנהגה עקיפה ונסתרת המאפיינת את תקופת הגלות, ועיקרה שתמיד יהיה מלך שיקל על היהודים ואותו יעמיד הקב"ה בעיתוי המתאים, לפעמים בתקופה בה נראה שכבר אין מוצא.

הסבר הראי"ה קוק

הרב קוק התייחס לתיקון ברכת הטוב והמיטיב בעין אי"ה³ והדברים הובאו גם בסדור עולת ראייה. הרב קוק מתייחס בדבריו לכל ארבע הברכות בברכת המזון, והוא עוסק במשמעות של כל אחד מהשלבים. כך כתב על ברכת הטוב והמיטיב ועל משמעותה:

...אמנם שלא יפול לבבו עליו ממראה עיניו מנפילת הגלות, באין הכרה לרוח החיים הנשגב הנתון בכלל העם הנפלא אשר בחר בו ד' להיות לאור עולם, ויתיאש מההצטיינות הפרטית מיראתו שע"י ביטול כל היסודות הלאומיים תפסד ג"כ הצורה הלאומית הפרטית, ואז אין עוד על מה לחול התקווה הכללית היותר רוממה. על כן תקנו ביבנה הטוב והמיטיב כנגד הרוגי ביתר שהוא סימן לדורות, כי על ידי נפילת ביתר נגדעה קרן ישראל לשעתה. והנה נשמרה צורת ההרוגים עד שלא די שלא הרקיבו לאבד צורתם אלא שגם לא הסריחו, להיות לאות שגם אם הננו חשובים כנטולי כח החיים מחרב האויב שהרע בקודש, שמור בנו כח חיים נפלא לשמור צורתנו העצמית, וממילא אנו בטוחים על התעודה היותר רוממה שהיא תעודת הכלל, שאם רחוקה היא מאד בא תבא בזמנה. וזאת היא דוגמת הגבורה המורה על שמירת ישיני עפר עד עת קץ שישובו לתחיה, כן תשוב כל הגדולה היותר נשגבה אל עמנו באחרית הימים. וזהו הטוב לעצמינו שלא הסריחו, כי לא תשיג יד הגלות וההריסה היותר נוראה לבטל צורתנו העצמית. ולא זו בלבד כי

3 תלמוד בבלי ברכות, מח א.

גם לא תגע ג"כ באושר הכללי השמור לעולם כולו מידינו להיות מטיבים לזולתינו. והמטיב שנתנו לקבורה, עד עת קץ שיעמדו לגורלם הנשגב. על כן הכל הולך אל הכלל הגדול שקשר הקדושה ורוממות הנפש שראוי להמצא ברגשי לב כל אדם מישראל בבאו לשבת על שולחנו, אין עצב הגלות ומראהו האיום מערבב כלל את אור האמת, שמראה בעליל שיצא כנגד צדקינו וישועתינו כלפיד יבער, ולאות ומופת מגמתינו העליונה. כבר הננו מבארים ביסוד התחלת המעלה בההודאה על הקיום הפרטי, כי לבבינו מרגיש כי טוב ד' על כל בריותיו. ועל מה שזן את העולם כולו אנחנו מודים לו, עד שאנו באים לסדר את הדרכים המובילים את המזון לתעודתו על ידי העבודה המסורה בידינו.

כדי להבין את דבריו נקדים ונסכם את עיקרי הדברים שכתב שלוש הברכות הראשונות. תפקידו של עם ישראל הוא להביא לתיקון כל העולם. סדרי הבניין הכללי לתיקון העולם נעשה בשלבים: הוא מתחיל מקיום הפרט ומגיע בסוף להשפעה רחנית על כל העולם, התהליך מורכב מארבעה שלבים: השלב הראשון הוא שלב 'הקיום הגופני הפרטי' בו כל פרט מתקיים, זה היה בעת ירידת המן במדבר ועל כך תקן משה את הברכה הראשונה. השלב השני הוא שלב 'הקיום הגופני הכללי' זהו שלב הקיום הלאומי של עם ישראל, הוא התקיים בעת הכניסה לארץ ועליו תקן יהושע את הברכה השנייה. השלב השלישי הוא של 'התיסדות הצורה הפרטית' זהו השלב בו מתגלה אופייה וצביונה המיוחד של האומה והוא עוסק ברוחניותה. שלב זה התקיים בעת ההגעה לירושלים ועל כך תקן דוד את הברכה השלישית לאחר כיבוש ירושלים. השלב הרביעי הוא 'הצורה הכללית' של כל העולם. בשלב זה משפיעים ישראל על הצביון והרוחניות של העולם כולו, והוא קשור לבניין המקדש. עליו הוסיף שלמה בנוסח הברכה השלישית את המילים "ועל הבית הגדול והקדוש". כאן אנו חוזרים לדברי הרב קוק על הברכה הרביעית. כאשר היה החורבן הקשה ועם ישראל עמד לקראת תקופת הגלות, התעורר חשש שבגלל החורבן של הצד הלאומי הגופני של הקיום כעם בארץ, תאבד גם 'הצורה הלאומית הפרטית', כלומר כח החיים המיוחד של עם ישראל והרוחניות שלו, ובעקבות זה כמובן גם היכולת למלא את היעוד הסופי ולהשפיע על כל העולם. חשש זה הופרך כאשר ראו שהרוגי ביתר לא הסריחו והם ניתנו לקבורה. מעשים אלה לימדו באופן סמלי שאין לחשוש לאבוד שני השלבים האחרונים. כיצד?

השתמרות צורת הגוף של ההרוגים מפני ריקבון וסירחון, לימדה שגם כאשר האויבים פוגעים בעם ישראל ונראה שנחלש כוח החיים, נשמרת הצורה המיוחדת של העם וכוח החיים נותר בו, ובדרך זו ניתן יהיה גם למלא את הייעוד ביחס לשאר העולם. כפי שהנקבר נשמר בקבר עד שיקום לתחיה, כך העם ישמור על צורתו עד קומו לתחיה כעם שיכול לחזור ולהשפיע על כל העולם. כאשר ראו חז"ל את הדברים והבינו את משמעותם, קבעו ברכה על 'הטוב' שנשאר לנו כח החיים (מקביל לשלב השלישי), ו'המיטיב' על כך שעוד ניטיב לכל העולם (מקביל לשלב הרביעי). בדומה ל'משך חכמה', גם הרב קוק רואה בכך שההרוגים לא הסריחו ובכך שהם ניתנו לקבורה משהו משמעותי המלמד על המשך קיומו של עם ישראל. אולם הוא מתמקד בהיבט הרוחני - 'הצורה' של הקיום בתקופת הגלות ולא בצד הגופני. הוא גם מבדיל בין הזכרת ה'טוב' בברכה שמתייחסת לכך שההרוגים לא הסריחו לבין הזכרת ה'מיטיב' שמתייחסת לכך שהם ניתנו בסוף לקבורה.

ט"ז באב כיום של תקווה

אם נצעד בעקבות ר' זאב וולף רבינוביץ', שדברי רב מתנה בחלק הראשון של דבריו מוסיפים סיבה נוספת להיות ט"ז באב יום טוב, סיבה שנוספה לאחר החורבן בעת הקבורה כאשר כבר אין מחולות בכרמים, ונצרך לכך את הסברי ר' מאיר שמחה והרב קוק על משמעות קבורת ההרוגים לתקופת הגלות והתקופה שאחריה, שעוסקים בחלק השני של דבריו, ניתן יהיה להבין את הסיבה שנוספה להיות ט"ז באב יום טוב.

כאמור, ביום ט"ז באב התברר שיש תקווה למרות המשבר הגדול. המחולות בכרמים עוד יתחדשו, ובעיקר יתחדש הקשר בין הקב"ה ועם ישראל, כפי ששמע מהנאמר במשנה האחרונה במסכת תענית בה פתחנו. זה הסבר הסיבה שנוספה לאחר החורבן להיות היום בו התבררו הדברים, יום ט"ז באב, ליום טוב.

חיזוק נוסף לכך ניתן לראות מהקשר בין משנה ו' בפרק ד' למשנה ח' בה עסקנו. משנה ו' סוקרת את הצרות שאירעו בט' באב:

חמשה דברים ארעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב. בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והבקעה העיר, ושרף אפסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. משנכנס אב, ממעטין בשמחה:

משנה ח' עוסקת בט"ו באב, שהיה יום טוב. לפי רב מתנה ביום זה שהיה תמיד יום טוב נקברו ההרוגים מביתר. ניתן ללמוד מסמיכות התאריכים ומסמיכות המשניות, שאחרי החורבן הקשה בט' באב והאבל שבעקבותיו, מגיע יום ט"ו באב המלמד על התקווה גם בשפל הקשה ביותר. סמיכות זו בכל שנה ממחישה את התקווה גם לאחר החורבן.

מבחינה היסטורית, משערים שמות אדריאנוס היה בשנת 138 לספ"ה, ובמקומו עלה אנטונינוס פיוס למלוך. בימיו חלו שינויים במדיניות כלפי היהודים, וידוע שהוא ביטל את גזירת המילה שגזר אדריאנוס, ההשערה היא שהוא התיר לקבור את הרוגי ביתר עליה מדברים חז"ל.

כמה זמן הם לא היו קבורים? כאמור, נפילת ביתר היתה בט' באב. קבורת הרוגי ביתר היתה בט"ו באב. האם עבר רק שבוע, ובמשך שבוע זה לא הסריחו, או שעבר זמן ארוך יותר - המרד הוכרע בשנת 135 לספ"ה ומות אדריאנוס ועליית אנטונינוס פיוס היו שלוש שנים לאחר מכן - ובכל הזמן הזה לא הסריחו? בכל מקרה סמיכות התאריכים בלוח השנה העברי מלמדת על התקווה שלאחר החורבן.

ב. התקווה בעקבות גלות עשרת השבטים וחורבן בית ראשון

נבואת ירמיהו והרמזים לחג ה' בשלה

האם יש בתנ"ך מקור לדברי המשנה על המחולות בכרמים? הדברים נזכרים במפורש בספר שופטים:

וַיֹּאמְרוּ הִנֵּה חַג ה' בְּשִׁלּוֹ מִיָּמִים יָמִימָה אֲשֶׁר מִצְּפוֹנָה לְבֵית אֵל מְזֻרְחָה
הַשָּׁמֶשׁ לְמִסְלָה הָעֶלְיָה מִבֵּית אֵל שְׂכֵמָה וּמִנְגֵב לְלִבְנוֹהַ: וַיֵּצֵאוּ אֶת בְּנֵי בְנֵימִן
לְאמֹר לָכוּ וְאַרְבַּתְּם בְּכַרְמֵי: וּרְאִיתֶם וְהִנֵּה אִם יֵצְאוּ בְנוֹת שִׁילוֹ לְחֹל
בְּמַחְלוֹת וַיֵּצְאֶתְם מִן הַכַּרְמֵי וַחֲטַפְתֶּם לָכֶם אִישׁ אִשְׁתּוֹ מִבְּנוֹת שִׁילוֹ
וְהִלַּכְתֶּם אַרְצָ בְּנֵימִן: (שופטים כא, יט-כא)

פסוקים אלה אמנם לא מזכירים את ט"ו באב, אך הם מזכירים במפורש את המחולות בכרמים, וכנראה שהם המקור לדעת רב יוסף בשם רב נחמן בבבלי לשיטת רבנן בירושלמי שהסיבה להיות ט"ו באב יום טוב היא שבו הותר שבט בנימין לבוא בקהל. לפי דעה זו, המחולות בכרמים היו כבר קודם, ובעקבות החרמת שבט בנימין נצלו את המחולות כדי לחטוף נשים ולהחזיר את בנימין לכלל ישראל.

מסתבר שאירוע זה היה בט"ו באב ולכן יום זה נקבע לדורות.
עניין המחולות בכרמים מתברר ממקור נוסף בתנ"ך, בו נזכרו הכרמים שבהרי
שומרון ולפי חלק מהמפרשים גם המחולות. מקור זה הוא אחד מנבואות הנחמה
בירמיהו, נבואות שנמצאות ב'ספר נבואות הנחמה' שבפרקים ל-לג:

כֹּה אָמַר ה' מֵצֵא חֵן בַּמַּדְבָּר עִם שְׂרִידֵי חָרֵב הַלֹּחַף לְהַרְגִיעוֹ יִשְׂרָאֵל:
מֵרְחוֹק ה' נִרְאָה לִי וְאַהֲבַת עוֹלָם אֶהְבֶּתִיךָ עַל כֵּן מִשְׁכַּתִּיךָ חֶסֶד: עוֹד
אֲבַנֶּךָ וְנִבְנִית בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעֲדִי תַפִּיךָ וַיִּצְאָת בְּמַחֹל מִשְׁחָקִים:
עוֹד תִּטְעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרוֹן נָטְעוּ נְטָעִים וְחָלְלוּ: כִּי יֵשׁ יוֹם קָרָאוּ נְצָרִים
בְּהַר אֶפְרַיִם קוֹמוּ וְנַעֲלָה צִיּוֹן אֶל ה' אֶ-לֵהִינוּ: כִּי כֹה אָמַר ה' רְנוּ לִיעֲקֹב
שְׁמַחָה וְצַהֲלוּ בְּרֵאשׁ הַגּוֹיִם הַשְּׁמִיעוּ הַלְלוּ וְאִמְרוּ הוֹשַׁע ה' אֶת עַמּוֹךָ אֶת
שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל: הִנְנִי מְבִיא אוֹתָם מֵאֶרֶץ צָפוֹן וְקִבְּצֹתִים מֵיִרְכַּתִּי אֶרֶץ בָּם
עוֹר וּפְסֶסֶח הָרָה וְיִלְדֹת יַחֲדוּ קָהֵל גָּדוֹל יִשׁוּבוּ הֵנָּה: בְּבֹכִי יָבֹאוּ וּבְתַחֲנוּנִים
אוֹבִילִם אֶל נַחְלֵי מַיִם בְּדֶרֶךְ יֵשׁר לֹא יִכְשְׁלוּ בָּהּ כִּי הִיִּיתִי לְיִשְׂרָאֵל לְאָב
וְאֶפְרַיִם בְּכָרִי הוּא: שְׁמַעוּ דְבַר ה' גּוֹיִם וְהִגִּידוּ בְּאֵיִם מִמֶּרְחוֹק וְאִמְרוּ מִזֶּרֶה
יִשְׂרָאֵל יִקְבְּצֵנוּ וְשִׁמְרוּ כְרַעַה עֲדָרוּ: כִּי פָדָה ה' אֶת יַעֲקֹב וּגְאָלוֹ מִיַּד חֹזֶק
מִמֶּנּוּ: וּבָאוּ וְרִנְנוּ בְּמֶרוֹם צִיּוֹן וְנָהְרוּ אֶל טוֹב ה' עַל דָּגָן וְעַל תִּירֵשׁ וְעַל
יִצְהָר וְעַל בְּנֵי צֹאן וּבְקָר וְהִיתָה נִפְשָׁם כְּגֵן רוֹה וְלֹא יוֹסִיפוּ לְדַאֲבָה עוֹד:
אֲזִ תִּשְׂמַח בְּתוֹלָה בְּמַחֹל וּבְחָרִים וּזְקִנִים יַחֲדוּ וְהִפְכַּתִּי אֲבָלָם לְשִׁשׁוֹן
וְנַחֲמַתִּים וְשִׁמְחַתִּים מִיְּגוֹנָם: וְרוּיִתִּי נִפְשׁ הַכֹּהֲנִים דָּשָׁן וְעַמִּי אֶת טוֹבֵי
יִשְׂבְּעוּ נְאֻם ה': (ירמיהו לא, א-יג)

פסוקים אלה עוסקים בחזרת ישראל לארץ, לטובה שעתיד הקב"ה להשפיע על
ישראל בגלל אהבתו להם, ובמה שיעשו ישראל אז. שלושה דברים נזכרים בתחילת
הנבואה ושלושתם פותחים במלה עוד, השלישי מדבר על הכרמים:

עוֹד אֲבַנֶּךָ וְנִבְנִית בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל...

עוֹד תַּעֲדִי תַפִּיךָ וַיִּצְאָת בְּמַחֹל מִשְׁחָקִים...

עוֹד תִּטְעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרוֹן נָטְעוּ נְטָעִים וְחָלְלוּ.

הנבואה נאמרה בתקופה בה הרי שומרון חרבים והיא מדברת על בניה ונטיעה
בעתיד. אזור הרי השומרון היה נטוע בכרמים, ותעשיית היין היתה מפותחת בו כפי

שרואים בנבואת עמוס לפני חורבן ממלכת ישראל, וירמיהו שמנבא לאחר חורבנה אומר שעוד יטעו כרמים ויחללו אותם. מהו חילול זה? בפשטות, מדובר על חילול כרם רבעי; בשנה הרביעית לנטיעת הכרם מחללים את פרות הכרם אם לא מעלים אותם לירושלים. כך מפרשים רש"י ופרשנים אחרים על אתר.

אולם נראה שהנביא רומז כאן למשמעות נוספת בדברו על ה"חילול" בכרמים. בנבואה זו, ואף בנבואות הנחמה האחרות בירמיהו מדובר על השמחה שתחזור לישראל. גם בציטוט לעיל - "עֵד תַּעֲדֵי תְּפִינָה וְיִצְאָת בְּמַחֹל מְשֻׁחָקִים" - חלק מהשמחה הוא המחול. הרד"ק בפירושו לפסוק כותב שבציר הענבים וחילולם היה מלווה בשמחה ובשיר "לזכר החלול לפי שהיא בשמחה ובשירים כמו שכתוב קדש הלולים, ובזמן הפחד לא יעשה אדם הלולים. ומה שזכר שמרון לפי שהיו שם בפחד האויב ימים רבים במצור ובמצוק". כלומר, הנביא מנבא על חידוש השמחה בכרמים בעת הגאולה.

יתכן שלא רק השמחה בכרמים נזכרת בדברי הנביא אלא גם המחולות עצמם. פסוק זה מעורר אסוציאציה למספר פסוקים מהתורה. אחד מהם לקוח מפרשיית החוזרים מעורכי המלחמה: "וְיָמֵי הָאֵיִשׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרְם וְלֹא חָלְלוּ יֶלְדָּי וְיָשֻׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בְּמִלְחָמָה וְאֵיִשׁ אַחֵר יַחְלְלֵנוּ". בפירוש הפסוק נחלקו הפרשנים ביחס למשמעות המלה 'חללנו'. רש"י והרמב"ן מפרשים שמדובר בחילול הכרם בשנה הרביעית והפיכת הפרות לחולין, ובכך פרוש רש"י בירמיהו מתאים לפרושו לתורה. לעומתם האבן-עזרא והחזקוני קושרים זאת למחולות:

חללו - מגזרת חלילים כי מנהגם היה לחול בכרמים. (אבן-עזרא על אתר)

ולא חללו - לשון חלילים וכבר היה מנהגם לחול בכרמים כמו שמצינו בבנות שילה וכן נטעו כרמים וחללו. (חזקוני על אתר)

המחולות נזכרים מספר פעמים בנבואת ירמיהו, ויתכן שגם בפסוק ד' מדבר הנביא על המחולות.

מסתבר שהמחולות היו נעשים בכרמים בעת הבציר מתוך שמחה על הפרות שהבשילו ונבצרו. דבר זה קדם למסופר בספר שופטים, שהרי בו כבר מדובר על מחולות שיש בכרמים. יתכן שבנות ישראל היו יוצאות לחולל בכרמים, ורק בעקבות פרשת פילגש בגבעה הפכו המחולות לאירוע הקשור לשידוכים.

”הבן יקיר לי אפרים”

התייחסויות רבות יש בנבואה בפרק ל”א דווקא לשבט אפרים, חלקן מפורשות וחלקן מרומזות.

בפסוקים שראינו הנביא מדבר על נטיעת הכרמים דוקא בהרי שומרון ”עוֹד תִּטְעוּ כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרֶן נִטְעוּ נְטָעִים וְחִלְלוּ, הָרֵי שְׁמֶרֶן הֵם בְּנַחֲלַת אֶפְרַיִם. בַּפְּסוּק הַבֹּא נֹאמֵר שֶׁהַנּוֹצְרִים בְּהַר אֶפְרַיִם יִקְרְאוּ לַעֲלוֹת לִירוּשָׁלַיִם ”כִּי יֵשׁ יוֹם קָרְאוּ נְצֻרִים בְּהַר אֶפְרַיִם קוֹמוּ וְנַעֲלֶה צִיּוֹן אֶל ה’ אֶל-לְהִינוּ”. בַּהֲמִשָּׁךְ הַנּוֹבְאָה, בַּפְּסוּק ח’ יֵשׁ הַתִּייחֶסוֹת מִיּוֹחַדַת לְאֶפְרַיִם כִּיּוֹן שֶׁהוּא הַבְּכוֹר ”כִּי הָיִיתִי לְיִשְׂרָאֵל לְאָב וְאֶפְרַיִם בְּכֹרִי הוּא”. בַּהֲמִשָּׁךְ הַפְּרָק מִזְכִּיר הַנּוֹבֵא אֶת דְּבַרֵי אֶפְרַיִם ”שָׁמוּעַ שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְּנוּדָד יִסְרַתְנִי וְאֶסָר כַּעֲגָל לֹא לְמֶד הַשִּׁיבְנִי וְאֶשׁוּבָה כִּי אֶתָּה ה’ אֶל-לְהִי:” וּבַתְּגוּבָה לְכָךְ אֶת דְּבַרֵי הַקַּב”ה בַּפְּסוּק הַמְּפֹרָס ”הַבֵּן יִקְרִי לִי אֶפְרַיִם אִם יִלְדֵי שְׁעָשְׂעִים כִּי מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכֹר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הָמוּ מַעֲי לֹא רַחֵם אֶרְחַמְנֶנּוּ נְאֻם ה’.” גַּם רַחֵל הַנּוֹצְרַת בְּנִבְיָאָה כַּמְּבַכָּה עַל בְּנֵיהָ וּמִמֵּאֲנַת לְהַנְחִים עַל בְּנֵיהָ כִּי אֵינֶנּוּ” הִיא כִּידוּעַ אִמּוֹ שֶׁל יוֹסֵף אֲבִי אֶפְרַיִם.

מדוע הנבואה מתייחסת במיוחד לאפרים? התשובה לשאלה זו תלויה בשאלות למי מכוונת הנבואה, מתי היא נאמרה וביחס לאיזה זמן.

אפרים הוא מנהיג עשרת השבטים ופעמים רבות בנבואות נקראת ממלכת ישראל שלאחר פילוג הממלכה מלכות אפרים. ככלל, ממלכת ישראל ראתה עצמה כממשיכה את יעקב כפי שרואים בנבואות הושע, וגם כאן בנבואה מזכיר הנביא את יעקב פעמיים כנראה מסיבה זו.

רש”י, הרד”ק ופרשנים נוספים מימי הביניים הבינו שהנבואה מכוונת לכל ישראל ושהיא מדברת על הגאולה שתהיה לאחר חורבן ירושלים והמקדש והגלות שבעקבותיהם. חלק מהפרשנים אף טענו שהיא מדברת על הגאולה לעתיד לבוא. לפיכך, ראוי להבין את ההתייחסות המיוחדת לאפרים. לפי הרד”ק⁵, יש דאגה יתירה לעשרת השבטים ולאפרים בראשם כיון שלאחר חורבן בית ראשון חזרה גלות יהודה ובנימין אך לא עשרת השבטים שהחשש הוא שהם ייעלמו ולא יגאלו.

המלבי”ם, באופן עקרוני, טוען שנבואות הנחמה היו מיועדות להתקיים בבית שני אך כיון שלא התקיימו אז הן נדחו ויתקיימו בעתיד. בפירושו לבכיה של רחל הוא מרחיב את דברי הרד”ק:

5 על פס’ יד.

רחל מבכה על בניה - מצייר כי רחל אם הבנים צועקת בקול על שני בניה שגלו שהם בני יוסף ובני בנימין, והנה בני בנימין שגלו עם יהודה לבבל עתידים לחזור בימי כורש, והיא מבכה על בניה שהלכו בגלות עתה אבל בני יוסף שגלו לחלח וחבור, ואין עתידים לחזור, עליהם מאנה להנחם - שהגם שתקבל תנחומים על בני בנימין בשובם בבית שני, לא תנחם על בניה אשר איננו - שהוא על בני יוסף:

כה אמר ה' מנעי קולך מבכי - על בני בנימין ועיניך מדמעה - על בני יוסף, ונגד בני בנימין אמר כי יש שכר לפעולתך - מה שאת מתפללת בעדם יש בזה שכר כי ישובו מארץ אויב - מגלות בבל ונגד בני יוסף שהם לא ישובו, בכ"ז. יש תקווה לאחריתך - יש תקווה על אחרית הימים בעת קץ שאז ושובו בנים לגבולם - ר"ל הגם שהם עצמם לא ישובו, הבנים שלהם שהם הדור האחרון, ישובו לגבולם, (ובזה לא אמר ושובו מארץ אויב כי עשרת השבטים אינם בארץ אויב כי שוכנים לעצמם בארץ רחוקה מגבולם, וישובו באחרית לגבולם).

בדורות האחרונים היו שפירשו שנבואה זו נאמרה רק על גלות עשרת השבטים ובעקבות חורבן ממלכת ישראל, והיא נאמרה על ידי ירמיהו כאשר יהודה וירושלים עדיין קיימות. היו אף שהציעו שהנבואה נאמרה בימי יאשיהו, שעל פי הנאמר בנבואה יוצר קשר עם שארית עשרת השבטים כדי לאחדם מחדש עם יהודה, כחלק מפעולות התשובה והתיקון הגדולות שעשה. לפי זה הגאולה עליה מדובר בנבואה היא גאולת עשרת השבטים. הנבואה מתייחסת לחידוש הקשר בין הקב"ה ובין אפרים ויהודה, ולחזרת אפרים ועשרת השבטים לקשר עם המקדש בירושלים. לפי הסבר זה ברור מדוע בולט כל כך אפרים בנבואה. כך גם נבין את הקשרים הרבים⁶ בין נבואת הושע שנאמרה לממלכת ישראל לקראת החורבן ונבואת ירמיהו כאן.

הנביא מזכיר את חידוש נטיעת הכרמים דווקא בהרי שומרון. יתכן שהדבר הוזכר

6 כך למשל: הושע אומר בנבואת התשובה בפרק י"ד "שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶ-לֶהִיָּהּ כִּי כָשַׁלְתָּ בְּעוֹנֶךָ", וירמיהו מצטט את דברי אפרים "שְׁמוֹעַ שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְנַדֵּד יִסְרְתַנִּי וְאוֹסֵר כְּעֵגֶל לֹא לָמַד הַשִּׁיבְנִי וְאֲשׁוּבָה כִּי אֶתָּה ה' אֶ-לֶהִי". בעקבות דבריו של אפרים מגיב הקב"ה ואומר "הֲבֵן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם אִם יֶלֶד שְׁעָשִׁים כִּי מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הֵמוּ מְעִי לוֹ רַחֵם אֶרְחַמֶּנּוּ נְאֻם ה'".

מפני שמודגשת בנבואה גאולת אפרים וממלכת ישראל שמרכזם היה בהרי שומרון, ובאזור זה היו כרמים רבים, ביטוי לגאולה הוא חידוש נטיעת הכרמים וחילולם. בנוסף, בני יוסף נמשלו במספר מקומות לגפן, לכן נזכרים כאן הכרמים.

משמעותי לא פחות הרמז שרומז הנביא בפסוק זה למחולות שהיו בשלה ובכרמים שבהרי השומרון ובנחלת שבט אפרים בכלל. מסתבר אם כן שירמיהו מתייחס בנבואתו למחולות בכרמים, ואומר שהם עתידים להתחדש בעת גאולת אפרים ועשרת השבטים, אלא שאז יאמרו קומו ונעלה ציון, ויעלו לירושלים. אם אמנם הנביא רומז למחולות בכרמי השומרון וביניהם גם לכרמים שבשלה, יתכן שהוא אומר שכמו ששבט בנימין חזר לכלל ישראל ובסופו של דבר אך חבר ליהודה, והדבר קשור למחולות בכרמים, גם שבט אפרים ועמו שאר שבטי ישראל לא ישכחו ויחזרו לכלל ישראל והדבר יבוא לידי ביטוי בחידוש הכרמים השמחה והמחולות.

התקווה בנבואת ירמיהו

נבואה זו (ירמיהו לא), כשאר נבואות הנחמה בירמיהו, מדברת על תקווה, על הגאולה שתהיה למרות החורבן שהיה או שיהיה, בין אם מדובר גם על חורבן ממלכת יהודה ובין אם מדובר על חורבן ממלכת ישראל, וכך מעודד הנביא את ישראל. התקווה מתבטאת באופן מיוחד בכמה פסוקים מתוך הנבואה, המלמדים על הקשר הנצחי בין הקב"ה ועם ישראל.

הנבואה נפתחת בקשר המיוחד בין הקב"ה ובין ישראל, הנביא מזכיר שעם ישראל מצא חן בעיני הקב"ה בתקופת המדבר, ושאהבת הקב"ה לישראל היא אהבת עולם, אהבה שלא נפסקת. תזכורת זו, המהווה בסיס לכל הנאמר בהמשך הנבואה, מסבירה מדוע מובטח שהקשר בין הקב"ה ועם ישראל יתחדש, ומדוע הקב"ה יגאל את עמו. כך גם פירש הרד"ק את הדו שיח בין ישראל והקב"ה שיש בפסוקים אלה. אף מתגובת הקב"ה לבכיה של רחל ולדאגתה המיוחדת לבן שאיננו, ניתן לראות את התקווה והקשר הנצחי.

הפסוקים שחותמים את הנבואה (ל-לה) מדברים על ברית חדשה שיכרות הקב"ה עם ישראל. גם בהם ניתן לראות את הקשר הנצחי שבין הקב"ה וישראל.

הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְכָרַתִּי אֶת בְּרִית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בְּרִית יְהוּדָה בְּרִית
חֲדָשָׁה: לֹא כְּבְרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתָם בְּיוֹם הַחֲזִיקִי בְיָדָם לְהוֹצִיאָם

7 למשל, במזמור פ' בתהילים בו נזכרים שבטי בני רחל ובולט בו הדימוי לגפן.

מֵאַרְצֵי מִצְרַיִם אֲשֶׁר הִמָּה הִפְרוּ אֶת בְּרִיתִי וְאֲנֹכִי בְּעֵלְתֵי בָם נָאֵם ה': כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נָאֵם ה' נָתַתִּי אֶת תּוֹרָתִי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתָּבֶנָּה וְהִיִּיתִי לָהֶם לֹא-לֵהִים וְהִמָּה יִהְיֶה לִּי לְעָם: וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו לֵאמֹר דַּעוּ אֶת ה' כִּי כוֹלָם יִדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטָנָם וְעַד גְּדוּלָּם נָאֵם יְהוָה כִּי אֶסְלַח לְעוֹנֵם וְלִחְטָאתָם לֹא אֶזְכֹּר עוֹד: כֹּה אָמַר ה' נִתַּן שֶׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם חֻקַּת יָרֵחַ וְכוֹכָבִים לְאוֹר לַיְלָה רִגְעֵי הַיָּם וַיִּהְיוּ גִלְיוֹ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ: אִם יִמְשׁוּ הַחֻקִּים הָאֵלֶּה מִלְּפָנַי נָאֵם יְהוָה גַּם זָרַע יִשְׂרָאֵל יִשְׁבְּתוּ מִהָיֹת גּוֹי לְפָנַי כָּל הַיָּמִים:

פסוקים אלה מתארים את הברית החדשה שתיכרת בין הקב"ה ועם ישראל, שפרושה חידוש הברית אותה ישראל לא יפרו כפי שפרש הרד"ק. חידוש ברית מלמד על נצחיות הקשר, כמו גם ההשוואה לחוקי הטבע שבסוף הנבואה.

הקשר הנצחי שבין ישראל לקב"ה שמופיע בנבואות ירמיהו מוכר לנו ממקורות רבים נוספים הן בתורה הן בנביאים והן בכתובים. הוא מוכר לנו גם ממדרשים רבים שהדגישו את הקשר הנצחי שבין הקב"ה ועם ישראל⁸. קשר נצחי זה עליו דברו הנביאים נטע תקווה בלב ישראל גם בתקופת הקשות.

קשר הכלולות

מנבואה זו ניתן גם ללמוד שהקשר בין ישראל ובין הקב"ה הוא קשר של אהבה, שנמשל לקשר של כלולות. דבר זה נזכר בתחילת הנבואה "...וְאֶהְבֶּת עוֹלָם אֶהְבֶּתִּיךָ; עַל כֵּן מְשַׁכְּתִיךָ חֶסֶד" וכפי שציין המלבי"ם פסוק זה קשור לפסוק בפרק ב' בירמיהו "...כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אֶהְבֶּת כְּלוּלְתִּיךָ לְכֶתֶךָ אַחֲרַי בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה". דימוי זה בא לידי ביטוי גם בכינוי "בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל" ובפסוק "עַד מָתִי תִתְחַמְּקִין הַבַּת הַשׁוֹבְבָה כִּי בָרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאֶרֶץ נִקְבָה תְּסוּבֵב גְּבֵר", ושיאו בסוף הנבואה בה מדובר על "בְּרִית חֲדָשָׁה" במקום ברית סיני שהיא ברית כלולות.

מחולות הכרמים אליהם רומז ירמיהו הפכו ליום של שידוכים בישראל כפי שנאמר במשנה בתענית. יתכן שחידוש מחולות הכרמים מסמל גם את חידוש קשר הכלולות בין הקב"ה וישראל. בירמיהו קשר זה בין המחולות בכרמים שהובילו לשידוכים לבין קשר הכלולות שבין הקב"ה וישראל לא מפורש, אך במשנה שבסוף

8 אחד ההקשרים בהם מודגש עניין זה במדרשים ומאוחר יותר בפרשנים הוא בתקופה בה נשמעה טענת הנוצרים על הפרת הברית עם ישראל ובמקומה ברית חדשה עם הנוצרים. הנוצרים השתמשו בפסוקים מנבואות הנחמה של ירמיהו, ודווקא מהם מוכח ההפך מדברי ההבל שלהם.

מסכת תענית בה פתחנו את המאמר הקשר מפורש. בתחילת המשנה מדובר על המחולות בכרמים, ובהמשכה נזכר הקשר בין ישראל והקב"ה והוא נמשל לקשר של חתן וכלה כפי שעולה מדרשת הפסוק בשיר השירים "יום חתונתו זו מתן תורה ויום שמחת לבו זה בנין בית המקדש".

קשר זה יתגלה במלואו בעת הגאולה השלמה ובנין בית המקדש לו אנו מצפים ועל כך אנו מתפללים בכל תקופת הגלות הארוכה.

ג. חיתום

את התקווה וההבטחה לחידוש הקשר לאחר חורבן ממלכת אפרים בימי הבית הראשון רואים בנבואת ירמיהו שניבא בימי הבית הראשון, וביטוי בחידוש המחולות בכרמים, כפי שראינו בחלקו השני של המאמר. את התקווה לחידוש הקשר והאמונה הגדולה בו לאחר חורבן הבית השני והחורבן הקשה שבעקבות כישלון מרד בר כוכבא ראינו בחלקו הראשון של המאמר, וביטוי בסיבה הנוספת שהוסיף רב מתנה להיות ט"ו באב, יום המחולות בכרמים, יום טוב.

דבריהם המאלפים והמעודדים של ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק והרב קוק, הסבירו את ברכת הטוב והמטיב שקבעו חז"ל עם תחילת הגלות הארוכה ולקראתה, מתוך הכרה בקשר הנצחי בין ישראל והקב"ה ובהשגחתו עלינו גם בתקופת הגלות, ומתוך הכרה בכוחות החיים שנמצאים בעם ישראל גם בתקופת הגלות, ושהתגלו בעת קבורת הרוגי ביתר. דבריהם נכתבו לאחר שנות גלות ארוכות וקשות, בהם התגלה מה שאמרו חז"ל לפי הסברם. דברים אלה נכתבו על ידי גדולי ישראל שחיו באותה תקופה, תקופה בה נראתה כבר ההתעוררות הלאומית ותחילת השיבה לארץ, תקופה בה התגלה כח החיים המתחדש.

זכינו אנו לחיות בתקופה מיוחדת זו בארץ הפורחת ונותנת את פרותיה במרחבים וגם בהרי שומרון. אוריאל אהובינו מסר את נפשו בעת שירותו הצבאי. הוא האמין שיד ה' היא המחדשת ומפריחה את הארץ. הוא אהב את הארץ אהבה עזה ומסר את נפשו להגן עליה ועלינו מפני מבקשי נפשינו, והדברים נכתבו לעילוי נשמתו ולזכרו.